

УДК 37.013.42

DOI: 10.24144/2524-0609.2023.52.64-67

Козубовська Ірина Василівна

доктор педагогічних наук, професор

завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна

kozub@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-5562-0472>

Булеза Богдана Ярославівна

лікар Закарпатської обласної клінічної лікарні, м.Ужгород, Україна

bulezab@gmail.com

Шип Оксана Василівна

викладач

«Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради, м.Ужгород, Україна

shup.oksana@gmail.com

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ «ГРУПИ РИЗИКУ» В США

Анотація. В статті розглядаються деякі наукові підходи американських учених до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх «групи ризику». Підкреслюється, що проблема девіантної поведінки є актуальною не тільки в Україні, але і в багатьох зарубіжних країнах, зокрема, в США. Стосовно неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, існують різні терміни («важковиховувані», «педагогічно занедбані», «дезадаптовані», «депривовані», «проблемні», «асоціальні», «з деструктивною поведінкою», «неповнолітні правопорушники», «делінквенти» та ін. Кожне з наведених понять відображає яку-небудь одну зі сторін девіантності, а не весь спектр її проявів. Поняття «неповнолітні правопорушники» і «делінквенти» виходять за рамки поняття «девіантна поведінка», оскільки пов'язані з порушенням тієї або іншої кримінальної статті, що зазвичай передбачає кримінальне покарання. Проте всі вони можуть бути віднесені до «групи ризику», оскільки їх схильність до девіантної поведінки є небезпечною для суспільства і для їх власного подальшого розвитку. Цей термін часто вживається як в українській, так і американській науковій літературі. Мета статті – проаналізувати деякі поширені в США теорії девіантної поведінки неповнолітніх. Використання таких методів дослідження, як вивчення наукової літератури, аналіз, систематизація, конкретизація, узагальнення дало можливість виявити і проаналізувати деякі теорії девіантної поведінки: аномії, соціальних умов девіантної поведінки, соціального контролю, інтеракціоністські теорії.

Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні, група ризику, превентивна робота, наукові підходи, США.

Вступ. Впродовж останніх десятиріч в Україні спостерігається зростання кількості неповнолітніх, які можуть бути віднесені до групи ризику, оскільки схильні до девіантної поведінки. Якщо раніше до цієї групи належали переважно підлітки, то сьогодні часто мова йде навіть про молодших школярів. Розповсюджуються форми девіантної поведінки, які раніше не були притаманні неповнолітнім. Проблема девіанцій неповнолітніх актуалізується в зв'язку з війною, яка вже більше року триває в Україні. Актуальність проблеми вимагає пошуку ефективних шляхів профілактики девіантної поведінки. Доцільним в цьому плані є звернення до зарубіжної досвідку, зокрема, США, де проблема девіантної поведінки неповнолітніх досліджується багатьма вченими (психологами, педагогами, соціологами, юристами, медиками, соціальними працівниками).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських учених увагу до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх та її профілактики проявляють: Г.Баженов (педагогічно занедбані діти), Р.Блауга (профілактика делінквентності неповнолітніх), О.Бондарчук (психологія девіантної поведінки), О.Двіжона (психологічні детермінанти асоціальної поведінки неповнолітніх), Т.Демянюк (превентивне виховання учнівської молоді), Ю.Іванов (кримінальні форми поведінки), Ю.Коваленко (корекція ранніх форм девіантної поведінки), І.Ковчина (правові засади профілактики девіантної поведінки), С.Косенко (віктимологічна профілактика), Н.Максимова (дезадаптовані діти), Н.Онищенко (профілактика девіант-

ної поведінки молодших школярів), В.Оржеховська (превентивна педагогіка), В.Тюріна (девіантна поведінка студентів), І.Сабнадзе (соціально-педагогічні форми дезадаптивності), Т.Федорченко (соціально-педагогічні аспекти профілактики девіантної поведінки), І.Фролова (система кримінальних покарань) та ін. Водночас, наукові підходи до проблеми девіантної поведінки та її профілактики в США досліджені недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць багатьох відомих американських учених засвідчує, що поняття «девіантна поведінка» вживається стосовно індивідів, поведінка яких відхиляється від норми або прийнятих моральних стандартів суспільства, а також індивідів, поведінка яких в деяких аспектах (розумовий розвиток, соціальна пристосованість, сексуальна поведінка) значно відрізняється від того, що вважається нормальним або прийнятним у групі, до якої індивід належить. Такі індивіди входять в так звану «групу ризику».

Вивчення результатів американських соціологічних, психологічних, педагогічних досліджень, що стосуються сутності й головних характеристик девіантної поведінки (Р.Мертон, М.Нельсон і Л.Полсгроу, Т.Парсонс, Ф.Райс, У.А.Садлер, Дж. і А.Стимпсон, Н.Дж. Смедлер і ін.) показало, що в американській науці сформувалася девіантологія як самостійна наукова дисципліна, що включає в себе соціологію, психологію, педагогіку девіантної поведінки. У її контексті розвивалися наступні теорії: теорія аномії (Р.Мертон, У.Садлер, Лео Сроле й ін.),

теорія соціальних умов колективної поведінки, девіацій і соціального контролю (Г.Парсонс, Н.Дж.Смелзер), інтеракціоністські теорії (теорії стигматизації і ярликів) (В. Голд, Дж.Ханей).

Складаючись у єдину картину, ці теорії сприяють визначенню найбільш діючих шляхів і засобів подолання девіацій серед неповнолітніх.

Однією з розповсюджених теорій в американських дослідженнях кінця ХХ століття є теорія аномії. Поняття «аномія» (від грецького «*nomos*» — закон, норма) містить у собі будь-які види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства, в результаті чого має місце слабке регулювання людських бажань і відсутність ефективних норм, що веде до проявів девіантної поведінки. Причини порушень у ціннісно-нормативній регуляції поведінки прихильники теорії аномії відносять до різних джерел.

Так, дослідник Л.Сроле пропонує відносити процес аномії до індивідуально сформованого всеосяжного почуття залучення в загальну антигравітацію між людьми, що доходить до загальної відчуженості індивідів один від одного. Таким чином, сутність девіантної поведінки проявляється в самому механізмі співіснування людей. Отже, очевидно, слід припустити, що подолання девіантного способу поведінки є можливим при створенні в суспільстві умов загальної «гравітації».

Екзистенціальна феноменологія У.Садлера пояснює природу аномії реалізацією або нереалізацією 4-х екзистенціальних можливостей (вимірів) людини: 1) космічної (унікальність долі індивіда, актуалізація природженого «Я» і його граничної багатозначності); 2) культурної (традиції й культури особистості, що дають основу для інтерпретації переживань); 3) соціальної (соціальне оточення особистості, що формує відносини з іншими людьми й сфери участі в групі і рольові функції); 4) міжособистісної (сприйняття інших людей на рівні «Я – Ти» з можливістю розгортання в реальності «Ми»). Така модель дає можливість дослідникові вважати передумовою аномії, а в результаті й девіантної поведінки, депривацію, неможливість реалізації особистістю себе (згідно У.Садлера, це – самотність, яку відчуває людина) у двох або більше вимірах життєвого світу. У цьому випадку подолання поведінки, що відхиляється, буде полягати в створенні умов повноцінного проживання індивідом усіх чотирьох екзистенціальних вимірів.

Р.К.Мертон [1], виходячи з ідей функціоналізму, а Г.Парсонс [2] – з ідей марксизму, в основі відхилень у поведінці вбачають об'єктивні розбіжності між цінностями, які декларуються в суспільстві, і цінностями й офіційними стандартами поведінки, з одного боку, й реальними можливостями й мотивами поведінки окремих людей – з іншого боку. Ці процеси, на погляд Р.К.Мертоні й Г.Парсонса, є постійним чинником напруги в соціальній системі і визначають кілька основних типів можливих поведінкових реакцій: прагнення до маніакального або параноїдального домінування (деякі правлячі угруповання); підпорядкування (деякі керовані групи); відхід від суспільства (релігійні секти, неформальні рухи молоді), заколот (відмова від цілей і засобів із заміною їх новими). При розгляді проблеми в ракурсі, запропонованому Р.К.Мертоні й Г.Парсонсом, можна стверджувати, що сутність девіантної поведінки обумовлена розрізненістю або відсутністю ціннісних орієнтацій індивіда в суспільстві. Неповнолітній при цьому виступає бажаним і легким об'єктом для залучення його в ряди тих або інших співтовариств через незавершеність процесів формування його в особис-

тість із внутрішніми морально-правовими й ціннісними переконаннями. Процес подолання поведінки, що відхиляється, в цьому випадку буде полягати у створенні умов для самовизначення неповнолітнього в позитивно спрямованих ціннісних устремліннях.

Аналіз робіт вищевказаних авторів із проблем аномії, соціальних умов і контролю показав, що більшість учених зв'язує їх із соціально-культурними джерелами. Нами не виявлено спеціальних досліджень, що розглядають можливі зв'язки між фізіологічними процесами й аномією. Процес аномії і, як наслідок, прояви девіантної поведінки, таким чином, обумовлюються суб'єктивними поведінковими реакціями на вплив зовнішнього середовища.

Існуючий в американській соціології й педагогіці «культурологічний» підхід (Т.Селлін, Дж.Міллер, Ф.Райс й ін.) пояснює сутність девіантної поведінки засвоєнням людьми цінностей субкультури, норми якої суперечать нормам пануючої культури. Дж.Міллер далі розвинув ідею взаємозв'язку між культурою й девіантною поведінкою. Він стверджував, що цінності субкультури нижчого прошарку суспільства містять у собі готовність ризикувати, прагнення до гострих відчуттів, «везіння», іншими словами, присутність яскраво вираженої спрямованості на порушення загальноприйнятих норм поведінки. Люди саме з такими рисами характеру будуть, за спостереженнями дослідника Л. Олвеуса, найбільш популярні й авторитетні у своїй субкультурі, а їх поведінка для інших членів групи буде референтною, але ніяк не такою, що відхиляється. Він також виявив, що зразки поведінки субкультурних груп відрізняються від групи до групи, припустивши, таким чином, що популярність залежить не стільки від зафіксованих стандартів, скільки від прийняття особистості групою, іншими словами, від суб'єктивного сприйняття людини, заснованого на особистісних «аналогах» навколишніх.

Норми поведінки, згідно поглядів Т.Селліна, а також представників інтеракціоністських теорій, теорії стигматизації і ярликів, виявляються там, де є соціальні групи, що виступають як такі, що встановлюють норми. Будь-яка поведінка, що порушує норми, може бути віднесена до девіантних форм. Деякі вчені переконані, що в будь-який час поведінка будь-якої людини може вважатися відхиленням в очах іншої людини. Ці міркування приводять до постановки питання про те, що ж відрізняє норму від девіації, хто судить про поведінку в рамках значимості норми, яка порушується.

На думку Ф.Райса, групою, яка встановлює норми, є середній клас, а девіантна поведінка, таким чином, це «поведінка, що відрізняється від поведінки «більшості», але вважається прийнятною в окремій групі, яка, у свою чергу, може мати відхилення від норми» [3, с.68].

Широкомасштабне опитування 1400 неповнолітніх (представників обох статей) з «благополучних» родин, проведене в США, показало, що майже 80% з них хоча б іноді робили аморальні й протиправні дії, серед яких: приймання алкоголю, дрібне злочинство, прогули, вандалізм, агресивна поведінка, групові бійки тощо.

Подальші дослідження виявили показовий факт: неповнолітнім з нижчих соціальних прошарків населення і приналежних до груп етнічних меншин, ярлики «девіантів» і «делінквентів» (осіб, чий антигромадські вчинки порушують ту або іншу статтю кримінального права) надавалися набагато частіше, ніж неповнолітнім із родин середнього класу, хоч вони здійснювали такі ж протиправні вчинки, але не

були викриті або затримані поліцією.

Таким чином, на думку дослідників, відбувається поділ людей на нормальних і «стигматизованих», чий зовнішній вигляд і спосіб життя відхиляються від загальноприйнятих норм тієї або іншої соціальної спільноти. Морально-правова стигма (злочинці, наркомани, повії) збільшується у звичайної людини стереотипними поняттями про потенційну небезпеку людини, що має «не такий» вигляд або, що вчинила колись злочин. Від цієї людини «очікують» поведінки певного типу, що відхиляється від норм, прийнятих у суспільстві. Таке очікування, що має форму недовіри, побоювання, байдужості, явної зневаги, зверхності, ставить «стигматизовану» особистість в умови ізоляції, «виштовхує» у середовище, в якому нормою є дійсно антисоціальний або злочинний спосіб життя. Особи певної національності або кольору шкіри також найчастіше виконують занижену соціальну роль через існуючі в суспільних групах соціальні стереотипи, які таврують їх як аутсайдерів.

Представники вищевказаних теорій ще раз, на наш погляд, переконливо доводять, що соціальне оточення і його негативні реакції, «стереотипи», можуть обумовлювати відхилення в поведінці.

Підтвердженням цьому може служити так зване «коло конфлікту» професора Остинського університету (штат Техас) Н. Лонга. Це коло має замкнений циклічний характер і наочно демонструє взаємозалежність таких факторів, як відповідність або невідповідність соціальним очікуванням, нормам і прояв відхиленя у поведінці. Виглядає це коло таким чином: «Стресова ситуація – Почуття людини – Її поведінка – Реакція навколишніх (дуже часто негативна) – Стресова Ситуація» [4, с.99].

Як ми можемо спостерігати, вихідним і завершальним пунктом цього кола є стресова ситуація, що проявляється в контакті окремих осіб або соціальних груп один з одним.

Опираючись на «аналоги», що залежать від різного рівня пізнання особистістю себе й дійсності, людина проявляє свою реакцію на стресовий фактор через поведінкові стратегії, які можуть носити характер відхилення. Негайно впливає реакція на поведінку з боку соціуму. Невисокий рівень культурного й педагогічного тла найближчого оточення буде обумовлювати негативний характер такої реакції на поведінку індивіда, що буде вести до появи нових стресових ситуацій. Коло, таким чином, замикається. Регулярне й тривале відтворення ситуацій конфлікту, приводить до формування кліше моделей поведінки й соціальних ролей «ізгоїв», «хуліганів» тощо.

Таким чином, моральна якість вчинку оцінюється тільки через інтерпретації, «стереотипи», що виникають у процесі міжособистісної взаємодії. При цьому процес «таврування» є залежним від соціального статусу порушника правил і відносин, які склалися між ним і офіційними та неофіційними суспільними групами.

Наступний висновок торкається значимої сторони в розумінні сутності девіантної поведінки: особистість, внаслідок стигматизації, поступово завоює колись далекий їй образ девіанта. Таке утвр-

дження в девіантному статусі надалі може розвинути в девіантний стиль життя. У такому випадку набуває великого значення роль і вплив суспільства, соціальних груп і окремих людей при наклеюванні ярликів з позицій девіантності на окремих індивідів.

Виходячи з вищесказаного, а також із твердження професора В.Маккласкі про те, що «девіація – це не порушення, а, скоріше, відсутність певних умов і можливостей» [5, с.24-32], можна стверджувати, що процес подолання девіантної поведінки з позицій культурологічних та інтеракціоністських теорій сучасної девіантології США передбачає організацію такої взаємодії з неповнолітніми «групи ризику», при якій вони будуть відмовлятися від присвоєння не властивої їм типізації, вибору очікуваних від них форм поведінки, замінювати їх на конструктивні, схвалювані суспільством, що з'явилися в результаті вільного й усвідомленого вибору.

Аналіз культурологічного й інтеракціоністського підходів до визначення девіацій дозволив Н.Дж.Смелзеру виділити 3 основних критерії девіації: індивід, якому властива певна поведінка; існуюче в суспільстві розуміння норми поведінки; який-небудь інший індивід, соціальна група, що реагує на поведінку. Таким чином, критеріями процесу подолання девіантної поведінки будуть служити ставлення до неповнолітнього як до індивіда, здатного в результаті «праксисту» свідомо визначатися у виборі моделей поведінки; очікування, побудоване на позитивних «аналогах»; найближче оточення, середовище, готові до рівноправної доброзичливої взаємодії.

Порушення в структурі особистості, біологічні, антропологічні фактори, які суттєво можуть вплинути на виникнення девіантної поведінки, не знайшли скільки-небудь помітного відображення в теоріях американських учених кінця XX – початку XXI століття. Аналіз робіт свідчить, що фізичні, психологічні особливості індивіда повинні враховуватися в процесах безпосередньої взаємодії й можуть викликати у нього прояви девіантної поведінки, але це, вірогідно, буде пов'язано з соціальним аспектом взаємодії і залежати від нього.

Аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності й передумов девіантної поведінки (теорія аномії, соціальний, культурологічний, інтеракціоністський підходи) дали можливість К.В.Маккласкі визначити основні особистісні особливості, властиві неповнолітнім з девіантною поведінкою. Для них характерні: труднощі в адаптації, відсутність оцінних умінь, культурна депривація, ворожість стосовно навколишніх [5, с.27-32]. Знання про такі «болючі» місця дозволяє вибудовувати відповідну педагогічну діяльність, спрямовану на допомогу неповнолітнім «групи ризику» у подоланні цих проявів через включення механізмів саморегуляції й самовиправлення.

Висновки. Отже, в США проблема девіантної поведінки загалом і неповнолітніх зокрема, давно перебуває в центрі уваги провідних учених (психологів, педагогів, соціологів). Запропоновані ними теорії допомагають глибше зрозуміти суть девіантної поведінки і визначити ефективні шляхи її профілактики.

Конфлікт інтересів. Автори підтверджують відсутність фінансових, особистих чи інших інтересів, що можуть розглядатися як потенційний конфлікт інтересів щодо публікації цієї статті.

Фінансування. Робота виконана за відсутності фінансової підтримки з боку будь-яких організацій.

Доступність даних. Це теоретичне дослідження не передбачає використання додаткових наборів даних.

Використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту не використовувалися при написанні цієї роботи.

Список використаної літератури

1. Merton R.K. *Anomie, anomia and social interaction: contexts of deviant behavior. Discussion and Critique*. New York: Free Press, 1994. 127 p.
2. Parsons T. *Deviant Behavior. Social Deviance*. Philadelphia, 1995. 175 p.
3. Rice F.Ph., *The Adolescent. Development, Relationships and Culture*. Boston: Allyn and Bacon, 2007. 544 p.
4. Wood M.M., Long N.J. *Life Space Intervention: Talking with Children and Youth in Crisis*. Austin, TX.: Pro-Ed, 2001. 214 p.
5. Mccluskey K.W. *Nurturing Talented but Troubled Children and Youth. Reclaiming Children and Youth*. 2008. № 6(4). P.27–32.

References

1. Merton, R.K. (1994) *Anomie, anomia and social interaction: contexts of deviant behavior. Discussion and Critique*. Free Press.
2. Parsons, T. (1995). *Deviant Behavior. Social Deviance*. Philadelphia.
3. Rice, F.Ph. (2002). *The Adolescent. Development, Relationships and Culture*. Allyn and Bacon.
4. Wood, M.M., & Long, N.J. (2001). *Life Space Intervention: Talking with Children and Youth in Crisis*. Pro-Ed.
5. Mccluskey, K.W. (2008). *Nurturing Talented but Troubled Children and Youth. Reclaiming Children and Youth*, 6 (4), 27–32.

Статус статті: Отримано: 10.03.2023 Прийнято: 12.04.2023 Опубліковано: 04.05.2023

Kozubovska Iryna

Doctor of Pedagogic Sciences, Pofessor
head of Department of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

Buleza Bohdana

Physician of Transcarpathian Regional Clinical Hospital, Uzhhorod, Ukraine

Shyp Oksana

Teacher of «Academy of Art and Culture», Uzhhorod, Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROBLEM OF DEVIANT BEHAVIOR OF ADOLESCENTS AT RISK

Abstract. The article is dedicated to the problem of deviant behavior of children and adolescents. The worsening of social and economic situation in Ukraine has led to the number of children with deviant behavior being increased. This category of children due to certain circumstances in their lives is more than any other category exposed to negative external influences. Thus, the problem of finding effective ways for preventive work with them is actualised. Scientific researches show that very often young people, who have committed either crime or offence, are referred to as the so-called «group of risk». Consequently, this issue has caused much debate on organising and provision of appropriate educational work to this group of population. The term «at-risk children» has been extensively used by Ukrainian and foreign scientists who's views rest on the assumption that two important aspects of risk are to be considered: it is the risk to any society, because behaviour of such children is usually contrary to general norms and rules; it is the risk to children themselves, a threat to their health, their further personal development and even their life. Our views are grounded on the assumption that children at risk are the children who: are left without parental care; reside in socially disadvantaged families; have problems in the moral (sometimes physical or mental) development; experience violations in psychological and social adaptation; are characterized by displays of deviant behaviour. Recently, children from the zone of armed conflict of the eastern part of Ukraine have joined this group. It is underlined that working with these children is extremely difficult. It's a long and complicated process, because of difficulties the professionals meet with in changing the personality of a child, who either has already had a negative life experience, or negative assessment of oneself and others, has suffered from various forms of violence or is deprived of parental warmth, affection and feels unnecessary. Great attention to the problem of deviant behaviour and its prevention is paid in the USA. So, the aim of the study is to analyze the main American theories of deviations. Theoretical research methods have been used in this study: analysis of scientific sources, systematisation and generalisation of available data. The results of this investigation give possibility to state that many American scientists (Merton R., Parsons T., Rice F., Long N., Wood M.) made a great contribution to the research of the problem of deviations. They proposed different scientific approaches and theories (anomie, social control, interactionism, etc.) of deviations and some ways of prevention.

Key words: deviant behavior, adolescent, group of risk, preventive work, scientific approaches, USA.